

Lektioita

Heikki Sirviö

Valtiomuutos ja satiirin pohjoinen ulottuvuus

Alueellinen ero ja kirjallisuuden politiikka Haanpään, Huovisen ja Heikkisen tuotannossa

Väitöstilaisuuden *lectio praecursoria*
Oulun yliopisto 29.05.2015

Tämän kevään eduskuntavaalien vaaliohjelmissa huomiota herättävä piirre oli muutos-aiheen läpitu-
nkevyys. Puolueista useimmat lupasivat muutosta, mikä tietenkin viittaa nykyhetken kokemiseen epätydyttävänä. Vain ilmastonmuutosta vastustettiin. Valtiollisten rakenteiden katsottiin vaativan uudistamista tai vähintään korjaamista. Kuitenkin muutosretoriikka ilmensi vielä nykyhetken epäkohtiakin enemmän pysähtymisen kauhua ja muutoksen itsetarkoituksellista tavoiteltavuutta.

Muutoksen ja uudistamisen ideologia on nousut hallitsevaksi diskursiiviseksi rakenteeksi. Se on yhteiskunnallisen keskustelun lähes kyseenalaistamaton itsestäänselvyys, järkevän puheen edellytys. Ajan ja elämäkulun väijäämättömyys antaa vaitomaista tukea muutoksen välttämättömyydelle. Tästä huolimatta uudistaminen on hyödyllistä tunnistaa omana aikanamme keskeiseksi hallintavallan välineeksi. Uudistamisen tuottama jatkuva epävarmuus tekee ihmiset pelokkaiksi, mukautuviksi ja helposti johdettaviksi.

Suomen valtiota on uudistettu voimakkaasti 1980-luvun lopulta alkaen tavoilla, jotka kytkeytyvät valtion ja valtion alueellisuuden muutoksiin kautta maailman. Taloudelliset, sosiaaliset, poliittiset ja kulttuuriset muutokset ovat kyseenalaistaneet suomalaisen hyvinvointivaltion perinnön ja sen ”yhden kansakunnan politiikan”.

Vaaliohjelmissa toteutuu politiikan uudistamisen ihme. Hallituskaudeksi unohdetut asiat ja

ihmiset otetaan vaalien ajaksi mukaan politiikan agendalle. Talouskasvun vaalijat ja lainsäädännön aukkojen kurojat muistavat hetkeksi syrjäseudut, köyhät ja byrokratian purkamisen. Valtioperiferiaa ei vaalien alla edes nimitetä syrjäseuduksi, vaan puhutaan kohteliaasti ”kaikista Suomen alueista” (Kok.), ”harvemmin asutuista alueista” (Vihr.) tai ”erityistä tukea tarvitsevista alueista” (SDP). Suuri osa vuoden 2015 vaaliohjelmissa oli höttöistä fiktiota. Tällä tarkoitetaan tulevaisuuteen suuntautunutta suostuttelevaa puhetta, jonka kosketus todellisuuteen on höyhenenkevyt. Vaaliohjelmat esittivät talouskasvun ja ”ympäristövastuun” kaltaisia keskenään ristiriitaisia tavoitteita ikään kuin ne olisivat yhdistettävissä. Innossaan tarjota jokaiselle jotakin ne loivat hetkellistä harhaa ikään kuin nykyisessä kilpailuvaltiossa olisi jokin ristiriidat ja erityisintressit ylittävä yhteinen hyvä, jota kohden kilpailuorientoitunut kapitalistinen yhteiskunta voisi pyrkiä.

Juuri suhteessa ristiriitoihin haluan tuoda esiin toista tekstilajia, kaunokirjallista satiiria, joka päinvastoin elää siitä että ristiriidat piirtyvät selkeinä ja vastakohtat valaisevat toisiaan. Vaaliohjelmissa ja muita politiikkatekstejä voidaan pitää tyyppillisinä valtiomuutostutkimuksen aineistoina. Poliittisen maantieteen väitöskirjani tarkastelee Suomen valtiollisen historian vaiheita valtiomuutostutkimuksessa uudenlaisen aineiston, satiirisen kaunokirjallisuuden kautta.

Pentti Haanpään, Veikko Huovisen ja Mikko-

Pekka Heikkisen satiirit tuovat esiin oman aikansa ajattelu- ja puhetapoja sekä yhteiskunnallisia ristiriitoja. Näistä tekemiäni tulkintojen tavoite on kyseenalaistaa Suomen ”yhtenäisvaltion” itsestään selväksi oletettu perusolemus, jotta se voidaan ymmärtää poliittisena tilana. Valtion tarkastelu poliittisena tilana puolestaan tarkoittaa, että yhtä vähän kuin se on maasta kasvanut organismi, on se taloudellisesti determinoitu tulosityksikkö. Tässä tarkoituksessa kysyn, mihin valtion tilallisuuden aspekteihin tarkastelemani kirjailijat ovat satiireissaan tarttuneet. Tutkin vällinneitä käsityksiä valtion, alueen ja kansalaisten suhteista 1920-luvulta 2010-luvulle. Erityinen huomio kohdistuu valtioalueen eheytymiseen ja hajautumiseen esimerkiksi etelän ja pohjoisen, kaupungin ja maaseudun sekä pääoman ja työn suhteissa.

Kutsun lähtökohtaan satiirin pohjoiseksi ulottuvuudeksi Suomen kirjallisuudessa. Viittaan sillä satiirin verrattain marginaaliseen asemaan Suomen kirjallisuuden romaanipainotteisessa valtavirrassa sekä huomattavimpien satiirikkojen pohjoissuomalaiseen kulttuuritaustaan. Satiirin pohjoinen ulottuvuus on usein merkinnyt tiedon ja vallan keskuksiin nähden poikkeavaa katsantoa ja arvo-maailmaa.

Pähkinäsaaren rauhan monella tapaa tulkinnanvaraista rajalinjausta pidetään usein etelää ja pohjoista, länttä ja itää, Kulttuuri- ja Luonnon-Suomea erottavana rajana. Raja syntyi kun kaksi vierasta valtaa, Ruotsi ja Novgorod, jakoivat kauppapoliittisista syistä Suomenniemen ja sen asukkaat verotettavikseen ja käännytettävikseen. Tämä tarkoitti sekä materiaalista että henkistä alistamista. Pähkinäsaaren rauhan raja ”ensimmäisenä tunnettuna” seikkana merkitsee Suomen poliittisen maantieteen alkua. Samalla se merkitsee haltuunoton ja hyväksikäytön koloniaalisen historian alkua.

Pähkinäsaaren rauhan raja nousee ajoittain esiin erilaisissa suomalaisuuden heterogeenisyyttä koskevissa puheenvuoroissa, esimerkiksi alueellista eroa kärjistävissä pakinoissa. Sen saatetaan esittää rajaavan perifeerisen alueen, joka hyödyttömänä ja köyhyyttään ruikuttavana voitaisiin yhtä hyvin ”myydä Venäjälle” (Enbuske 2011). Yleensä tällaista ajatusta markkinoidaan aluepolitiikan ja valtionosuusjärjestelmän kärjekkäänä kritiikkinä. Silti ajatus valtioalueen ”myymisestä” kiteyttää tyhjentävästi territoriaalisen ekonomismin talousreduktionistisen ajattelutavan. Puheenvuorot rakentavat pääkaupunkiin samastuvan kollektiivisubjektin, joka erityisiä perusteluja tarvitsematta on valtuutettu tekemään johtopäätöksen: ”me voimme myydä pois Lapin ja Kainuun”. Huumoriksi nämä

puheenvuorot ovat yleensä sävyiltään kovin totisia; raikkaiksi keskustelunavauksiksi ne ovat verorahoja ja laskevassa saituudessaan tunkkaisia.

Tietyillä Euroopan vaurailta alueilla tunnetaan vetoa separatismiin. En kuitenkaan tiedä missään muussa valtiossa, sotatilassa olevaa Ukrainaa lukuun ottamatta, puhuttavan valtioalueen luovuttamisesta tienä onneen ja kukoistukseen. Tätä taustaa vasten Suomen yhtenäisvaltion alueellinen erilaisuus näyttää muodostavan ongelman. Tietyjen valtioalueeseen kuuluvien maakuntien luovuttamista tai eliminoimista pidettäisiin niin kutsutussa eurooppalaisessa sivistysvaltiossa luultavasti mahdottomana ja mauttomana ajatuksena. Näiden puhetapojen tausta Suomessa onkin perifeeristen alueiden kulttuurisen arvon ja identiteetin kieltäminen. Valtiokulttuurin kehityksessä kulttuuristen arvojen ja merkitysten on katsottu virtaavan Suomeen Euroopan ydinalueelta. Suomalaisen kulttuurin saavutuksia, kuten kirjallisuutta, on vertailtu ja arvotettu eräänlaista provinsiaalisen ahtaasti ymmärrettyä eurooppalaisuuden standardia vasten. Tällä mittapuulla sisämaan suomenkielinen kansankulttuuri on nähty alamittaisena ja muutettavana. Paras esimerkki tästä ajattelutavasta on historioitsija Matti Klingenin ”kaksi Suomea” -tulkinta, jossa sisämaan suomenkielisen kulttuurin korostaminen esitettiin yhteyksiä Eurooppaan katkavana historiallisena virheenä.

Myös suomalaisessa kirjallisuuskustelussa on vähintään 1920-luvulta alkaen vaadittu eurooppalaisempaa otetta. Pinnallisimmillaan tämä on tarkoittanut esimerkiksi Suomen kirjallisuudessa korostuneiden luonto- ja kansankuvauksien häpeilyä ja kaiputa aidosti eurooppalaisiin kaupunkimiljöihin.

Suomen valtionmuodostuksessa fennomanian valtiostrategia nosti suomen julkisen elämän kieleksi, mutta kesytti sen samalla sivistämisen välineeksi. Sivistystä on määritetty jatkuvalla vertailulla Eurooppaan, ja itsehalveksunnan lähtökohdasta siitä on muodostunut peli, jossa on ollut vain hävittävää. Erilaisuus ja omalaatuisuus on liian usein tuomittu paheiksi. Valtiokulttuuriin syvälle pesiytynyt alemmuudentunne on toiminut hallittavan valtiokansalaisen kasvattamisen välineenä. Se on myös luonut edellytyksiä poikkeuksellisen historiantajuttomalle innolle uudistaa valtiollisia rakenteita kokonaan toisenlaisissa olosuhteissa järjestyneen transnationaalisten aluekehitysoppien mukaisesti.

Tulkitsemalla suomenkielistä satiirista kaonkirjallisuutta olen pyrkinyt nostamaan esiin valtion, alueen ja kansalaisten suhteiden muuntuvaa

ja kiistanalaista luonnetta. Tätä kautta olen halunnut kyseenalaistaa sekä Suomen valtiota että kulttuuria sen kaikissa merkityksissä muokanneen ”perinteestä luopumisen politiikan” vaihtoehdottomuuden. Samalla haluan kyseenalaistaa tietyn tavan ymmärtää kansainvälisyys – voiko Suomen maailmassa oleminen olla jatkuvaa luopumista ja matkimista?

Työni siis käsittelee alueellisen ja sosiaalisen eheytyksen ja hajautumisen prosesseja. Poliittisen maantieteen tutkimusperinteessä tätä dynamiikkaa on käsitteellistetty esimerkiksi liikevirtojen ja symbolijärjestelmien suhteena. Tässä konseptiossa pääoman liikkeet nähdään alueita ja ihmisiä erilleen vetävinä, yhteinen kieli ja kulttuuri puolestaan eheyttä luovina voimina. Tarkastelen näitä prosesseja materialistisen historianfilosofian lävitse; valtion ja kulttuurin muutos asetetaan kapitalistisen tuotantotavan ja sille ominaisen sosiaalisen konfliktin yhteyteen.

Yhteiskuntatieteiden kentällä tutkimukseni seisoo kahdella jalalla: ensimmäinen niistä on materialistinen eli vallan ja vaurauden jakoa koskeva, toinen diskursiivinen eli merkitysten muodostumista tutkiva. Ymmärrän valtion sekä materiaalisena rakenteena että diskursiivisena käytäntönä. Toisin sanoen, valtio on sekä kapitalismin tuottaman luokkajoon välttämättömäksi tekemä sosiaalinen suhde että hallinnan oikeuttava idea. Painotettaessa jaettujen merkitysten muotoutumista ja niistä käytyä kamppailua kirjallisuus on mitä luontevin tapa tutkia valtion ja yhteiskuntaan kietoutuvia historiallisesti muuttuvia merkityksiä.

Sijoitan väitöskirjani valtiomuutoksen tutkimukseen ja muotoilen työssä teoreettis-metodologisen lähestymistavan, jota kutsun ”kirjallisuuden politiikaksi”. Sen mukaan kirjallisuus on poliittista siinä mielessä, että se voi purkaa aikalaiskeskustelua, tuoda esiin erimielisyyden ja keskeyttää valtarakenteiden häiriöttömän toiminnan. Sen sijaan kirjallisuuden politiikka ei ole sidottu tekijänsä poliittisiin mielipiteisiin tai vallitseviin sektoripoliittikan asetelmiin.

Luen aineistoni satiireja osana kirjallisuuden traditiota ja valtiomuutoksen vaiheiden avulla jäsenettyä historiaa. Esitän analyysini viidessä artikkelissa. Niissä kytken Haanpään tuotannon ensimmäisen tasavallan ja 1930-luvun laman aiheisiin, Huovisen hyvinvointivaltion aikakauteen ja Heikkisen 2010-luvun kilpailuvaltiokehitykseen sekä sen äärimuotoon, kansainvälisen kilpailukyvyn ehdoilla trimmattuun ja alueellisesti keskitettyyn metropolivaltioon.

Kirjoitan valtiollista historiaa kehkeytymishis-

toriana, en kehityksenä. Olen siten kiinnostunut jatkuvuuksista ja katkoksisista. Aloitan kirjallisuustulkintani 2010-luvulta ja päätän sen 1920-luvulle. Nykyisiin valtiomuutospyrkimyksiin sisältyvistä mahdollisuuksista siirryn 1930-luvun lamaan, siitä hyvinvointivaltion aikakauteen sekä sen maailmanpoliittiseen taustaan, ja lopulta 1920-lukua ja nyky-päivää yhdistävään pääoman kasautumisen mielekkyttä tarkastelemaan näkökulmaan.

Tässä järjestyksessä Mikko-Pekka Heikkisen esikoisromaani *Terveiset Kutturasta* (2012) asettaa näytteille kilpailuvaltiostrategian tuottaman alueellisen repeämisen ja eriarvoisuuden myötä uudelleen muotoutuvan luokkajoon, jossa syrjäseutujen asukkaat jäävät toisen luokan kansalaisiksi. Tulkintani mukaan Pentti Haanpää toi tuotannossaan esiin isänmaallisuuden alle haudattuja luokkasuhteita ja syitä, jotka estivät kansalaista kiintymästä valtioon. Näiden kysymysten kannalta tärkein teos on *Noitaympyrä* (1956), jonka päättävää rajanylitystä tulkiten selänkääntönä kapitalismille ja laman tyhjentämälle isänmaan rakkauden vaatimukselle. Veikko Huovisen 1960- ja 1970-lukujen lyhytmuotoiset satiirit kyseenalaistivat pääkaupungin ja maakuntien välisen kulttuurieriarvoisuuden. Ne kritisoivat myös ajatusta hyvinvointivaltion tuottaman perin pohjaisen yhteiskunnallisen muutoksen yksiselitteisistä myönteisyydestä. Suomen kansainvälistä asemaa hyvinvointivaltiostrategian taustana samoin kuin poliittisen johtajuuden ongelmaa Huovinen käsitteli hirmuvaltias-satiireissaan. Päätän kirjallisuusanalyysini Haanpään *Kolmen Töröpään tarinan* (1927) kuvaamaan omaisuuden kasaamisen ja hävittämisen maaniseen vaihteluun, jota tulkiten filosofi Georges Bataillen tuhlauksen käsitteen avulla. Tuhlausta tarkastellaan kasautumisen väistämättömänä lopputuloksena ja taloudellisen toiminnan varsinaisena päämääränä. Haanpään ja Bataillen tekstit kyseenalaistavat voimallisesti pääoman kasaamisen ja jatkuvan kasvun ideologian mielekkyyden, varsinkin valtiollisen järjelyn ytimenä.

Työni tutkimustuloksena osoitan, että valtion suunta ja tarkoitus ovat aina syvästi kiistanalaisia ja siten poliittisia kysymyksiä – niin myös nykyisessä tilanteessa, jossa valtion keskeytymätöntä uudistamista ja sen myötä tapahtuvaa vallan uusjakoa perustellaan taloudellisella välttämättömyydellä. Tärkein syy tarkastella asiaa pidemmällä aikavälillä, eli historiallisesti, on tehdä selväksi nykyisin vallitsevien käsitystapojen satunnaisuus – sosiaalisessa merkitysten maailmassa ei ole ”luonnollisia” tosiasioita. Megatrendien tunnistaminen ja seuraaminen on silkkaa laumasieluisuutta. Historiallisen

tarkastelun mieli ja poliittinen merkitys on jatkuvuuksien ja katkosten jäljittämiseksi.

Aluerakenteen kannalta tämä tarkoittaa, että alueelliset vastakkainasettelut muotoutuvat ja rakenteistuvat valtiomuutoksessa jatkuvasti uudelleen. Nykyinen tilanne ja siinä esitetyt tulevaisuuden näköalat on siten ymmärrettävä aluerakenteen hetkellisenä kiinnityksenä, joka ei ole välttämätön, vaan poliittisen kamppailun ja eliitin strategisten valintojen tuloksena syntynyt. Sellaisena se heijastaa ennen muuta kansallisen politiikan muotoilussa kaikkein vaikutusvaltaisimpien tahojen tulkintaa maailman tilanteesta sekä heidän määrittelmänsä omasta edustaan. Sen sijaan käsitys yhteisestä edusta, joka saattaisi väliaikaisesti yhteen pääomasuhteen erottamat osapuolet, on kadoksissa. Valtiostrategioiden historiallisen kiistanalaisuuden kautta tarkasteltuna nykyinen tilanne alkaa kaikessa erilaisuudessaankin muistuttaa itsenäisyyden alkuvuosikymmenten asetelmaa, jossa valtiovallalla oli suuria vaikeuksia sitouttaa kansalaisia ja alueita osaksi hankettaan. Se, että nykyinen kilpailuvaltio on tähän saakka voinut tukeutua vahvaan koheesioon ja valtiollisiin rakenteisiin, on suomalaisen hyvinvointivaltion perintöä. Nykyisessä tilanteessa tätä ”pääomaa”, jonka osatekijöistä luottamus ei ole vähäisin, syödään nopeasti.

Olen työlläni pyrkinyt kiinnittämään huomiota suomalaisen yhteiskunnan ja alueiden kulttuurihistorialliseen muotoutumiseen. Väitän, että nämä

aspektit sivuuttavat valtiomuutospyrkimykset eivät onnistu tuottamaan merkityksellisiä ja toimivia alueellisia ja sosiaalisia rakenteita.

Käytännöllinen johtopäätös on tarve nostaa valtion alueellisuus nimenomaisesti poliittisen keskustelun kohteeksi. Se puolestaan ei voi nojata ekonomistisiin ja historiattomiin tarkastelutapoihin, jotka arvioivat alueita ja ihmisiä ainoastaan taloudellisen suorituskyvyn mukaan. Herjaavat keskustelumaneerit sekä niitä kannattelevat heppoiset ajatusrakennelmat on otettava tikun nokkaan. Tämä edellyttää satiirista silmää, joka näkee väärään paikkaan tyrkytetyn, muualta kopioidun teoreettisen tiedon lävitse. Samoin se edellyttää poleemista valmiutta haastaa aikalaiskeskustelua myrkyttävät hokusanat ja niitä suoltavat, muutoksen aasilla ratsastelevat asiantuntijat.

Olen työssäni väittänyt ja pyrkinyt todistamaan, että alueellinen ero ja kulttuurinen erilaisuus ovat Suomen valtiollisen olemassaolon keskeinen ulottuvuus. Sikäli kun valtio halutaan ymmärtää poliittisena yhteisönä, eikä esimerkiksi talouden tulosyksikkönä, on sitä tarkasteltava historiallisesti muotoutuneena ja sisäisen eron määrittämänä. Samoin väitän, että kirjallisuutta ei voida ymmärtää poliittisena ilmiönä, mikäli rajaudutaan käsitykseen politiikasta erillisenä elämänalueena. Sen sijaan kehittäminen kirjallisuuden politiikan näkökulmasta kirjallisuus, ja varsinkin satiiri, tulkitsevat todellisuutta poliittisesti haastaessaan ja purkaessaan valitsevia ajattelu- ja puhetaipoja.